

به نام خداوند جان آفرین
حکیم سخن در زبان آفرین

تحولات ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری از دوره فتحعلی شاه تا ناصرالدین شاه قاجار

تألیف:

دکتر الهه پنجه باشی

دانشیار گروه نقاشی دانشگاه الزهرا^(س)

سرشناسه: پنجه‌باشی، الهه، ۱۳۶۰-

عنوان و نام پدیدآور: تحولات ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری از دوره فتحعلی شاه تا ناصرالدین شاه قاجار

تالیف: الهه پنجه‌باشی؛ ویراستار سولماز عالی‌پور.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه الزهرا (س)، انتشارات، ۱۴۰۴.

مشخصات ظاهری: ۲۶۷ ص.: مصور(رنگی).

شابک: 978-622-8126-20-3

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: نقاشی‌های ایرانی -- قرن ۱۳ق. -- زمینه و موضوع

*Paintings, Iranian -- 19th century -- Themes, motives

نقاشی تک چهره -- ایران -- قرن ۱۳ق. -- زمینه و موضوع

Portrait painting -- Iran -- 19th century -- Themes, motives

شمایل‌نگاری -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق. -- زمینه و موضوع

Icon painting -- Iran -- History -- 19th century -- Themes, motives

هنر قاجاری

Art, Qajar

شناسه افزوده: انتشارات دانشگاه الزهرا (س)

شناسه افزوده: Alzahra University press

رده بندی کنگره: ND۹۸۴

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۷۵۹

شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۲۴۶۶۳

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

تحولات ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری از دوره فتحعلی شاه تا ناصرالدین شاه قاجار

تالیف: دکتر الهه پنجه‌باشی

انتشارات: دانشگاه الزهرا (س)

ویراستار: سولماز عالی‌پور

صفحه‌آرا: علیرضا صفری

طراح جلد: بهزاد سلیمانی

چاپ و صحافی: چاپ دیجیتال کسری

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۲۰۰

شابک: 978-622-8126-20-3

قیمت: ۴۰۰۰۰۰ ریال

سال نشر: بهار ۱۴۰۴

شماره تماس واحد فروش: ۰۲۱ ۸۵۶۹۲۸۳۹-۰۲۱ ۸۸۰۴۸۹۳۴

سامانه فروش الکترونیکی: <https://book.alzahra.ac.ir>

فروش کتاب الکترونیک (ebook): <https://book.mybooket.com>

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر برای دانشگاه الزهرا (س) محفوظ است.

پذیرش چاپ این اثر در جلسه شورای ۱۹۱ انتشارات دانشگاه مورخ ۱۴۰۳/۰۴/۱۹ به تصویب رسید.

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
پیشگفتار.....	۱۷
آغازِ سخن.....	۱۹
فصل اول: هنر پیکرنگاری در دوره فتحعلی شاه قاجار (۱۷۹۷ م. / ۱۲۱۲ ه. ق.)	۲۱
۱-۱- مقدمه.....	۲۱
۲-۱- آغاز نقاشی پیکرنگاری درباری و وضع قوانین در دوره قاجار.....	۲۲
۳-۱- نگاهی به تصاویر فتحعلی شاه و فرزندان در آثار هنری.....	۳۱
۴-۱- هنر پیکرنگاری از زنان در دوره قاجار.....	۳۹
۵-۱- بازتاب موسیقی در تصاویر نقاشی دوره فتحعلی شاه.....	۴۰
۱-۵-۱- پیکرنگاری زنان نوازنده و رقصندگان.....	۴۱
۲-۵-۱- ویژگی‌های مشترک پیکرنگاری زنان.....	۴۳
۶-۱- نقاشی پیکرنگاری نظامی دوره فتحعلی شاه.....	۵۴
۷-۱- جمع‌بندی.....	۵۹
فصل دوم: نقاشی پیکرنگاری درباری و هنرهای وابسته	۶۱
۱-۲- مقدمه.....	۶۱
۲-۲- نقاشی طبیعت بی‌جان در دربار قاجار در همراهی با پیکرنگاری درباری.....	۶۲
۱-۲-۲- نقاشی طبیعت بی‌جان با ترکیب پیکرنگاری زنان.....	۷۰
۲-۲-۲- نقاشی طبیعت بی‌جان با ترکیب حیوانات.....	۷۳
۳-۲- نقاشی لاکی با موضوع پیکرنگاری درباری.....	۷۴
۴-۲- جعبه ترازوهای لاکی قاجار.....	۷۵
۵-۲- تمثال‌های نقاشی شده فتحعلی شاه در پیکرنگاری درباری.....	۸۵
۱-۵-۲- نشان‌های لیاقت دربار قاجار.....	۸۷
۲-۵-۲- تمثال فتحعلی شاه قاجار (۱۲۳۵-۱۱۷۶ ه. ق.).....	۸۹
۳-۵-۲- تمثال دولتشاه حاکم کرمانشاه در دوره قاجار (۱۲۰۳-۱۲۳۷ ه. ق.).....	۹۳
۶-۲- جمع‌بندی.....	۹۶

فصل سوم: پیکرنگاری در دوره سلطنت محمدشاه (۴۸-۱۸۳۴ م.) ۹۷

- ۱-۳-۱- مقدمه ۹۷
- ۲-۳- نقاشی پیکرنگاری درباری در دوره سلطنت محمدشاه (۴۸-۱۸۳۴ م.) ۹۸
- ۳-۲-۱- محمد اسماعیل اصفهانی ۱۰۵
- ۳-۲-۲- نجفعلی ۱۲۴
- ۳-۳- تمثال‌های نقاشی‌شده محمدشاه در پیکرنگاری درباری ۱۲۶
- ۳-۴- جمع‌بندی ۱۲۹

فصل چهارم: هنر پیکرنگاری دوره ابتدایی ناصرالدین‌شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۳۱

- ۱-۴-۱- مقدمه ۱۳۱
- ۲-۴- هنر پیکرنگاری درباری دوره نخست ناصرالدین‌شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۳۲
- ۳-۴- آموزش آکادمیک هنر در دارالفنون ۱۳۶
- ۴-۳-۱- میرزا علی اکبرخان مزین‌الدوله (۱۲۲۳ ه.ق.-۱۳۱۲ ه.ش.) و شاگردان ۱۳۸
- ۴-۳-۲- مهدی مصورالملک ۱۴۳
- ۴-۳-۳- میرزا ابوتراب غفاری ۱۴۴
- ۴-۳-۴- اسماعیل جلایر ۱۴۵
- ۴-۳-۵- محمد غفاری ملقب به کمال‌الملک ۱۴۶
- ۴-۴- محمودخان ملک‌الشعرا هنرمندی بی‌بدیل در دوره قاجار ۱۵۰
- ۴-۵- جمع‌بندی ۱۸۰

فصل پنجم: هنر پیکرنگاری دوره انتهایی ناصرالدین‌شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۸۱

- ۱-۵-۱- مقدمه ۱۸۱
- ۲-۵- نقاشی پیکرنگاری درباری و تاثیر عکاسی بر آن ۱۸۱
- ۳-۵- سیر تحول چهره‌نگاری از ناصرالدین‌شاه ۱۸۶
- ۴-۵- نقاشی پیکرنگاری نظامی دوره ناصرالدین‌شاه و تحولات آن نسبت به ابتدای دوره قاجار ۱۹۳
- ۵-۵- محمدحسن افشار و تابلوی میدان مشق، نمایش قدرت در نقاشی نظامی ۱۹۹
- ۶-۵- تمثال‌های نقاشی‌شده ناصرالدین‌شاه در پیکرنگاری درباری و تحولات نسبت به دوره قاجار ۲۱۳
- ۶-۵-۱- تمثال دو طرف نقاشی‌شده ناصرالدین‌شاه ۲۱۴
- ۶-۵-۲- تمثال نقاشی‌شده ناصرالدین‌شاه با فرشتگان آسمانی بالدار ۲۱۵
- ۶-۵-۳- تمثال ناصرالدین‌شاه به وسیله ابوالحسن غفاری ۲۱۷
- ۷-۵- نگاهی به جایگاه کاشی در پیکرنگاری درباری ۲۲۵

۸-۵ - کاشی‌های محفوظ در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار ۲۲۷

۹-۵ - جمع‌بندی ۲۳۹

فصل ششم: سیر تحول و تطور ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری قاجار ۲۴۱

۱-۶ - پیکرنگاری درباری قاجار از ابتدا تا انتها ۲۴۱

فهرست منابع فارسی ۲۴۷

فهرست منابع لاتین ۲۵۴

فهرست منابع اینترنتی ۲۵۴

واژه‌نامه فارسی - انگلیسی ۲۵۷

نمایه ۲۵۹

۱- نمایه اسامی اشخاص ۲۵۹

۲- نمایه اسامی جغرافیایی ۲۶۴

۳- نمایه اسامی مدنیات و لغات ۲۶۶

۴- نمایه اسامی کتاب و جراید ۲۶۷

فهرست تصاویر

عنوان

شماره صفحه

فصل اول: هنر پیکرنگاری در دوره فتحعلی شاه قاجار (۱۷۹۷ م. / ۱۲۱۲ ه.ق.)..... ۲۱

تصویر ۱- فتحعلی شاه روی جلد شهنشاهنامه صبا..... ۲۸

تصویر ۲- فتحعلی شاه نشسته روی صندلی سلطنتی..... ۲۸

تصویر ۳- فتحعلی شاه..... ۲۸

تصویر ۴- دربار فتحعلی شاه و پسران..... ۳۲

تصویر ۵- طرح خطی از دربار فتحعلی شاه و پسران از نقش برجسته چشمه علی تهران..... ۳۲

تصویر ۶- قلمدان لاکی از دربار فتحعلی شاه و فرزندان..... ۳۳

تصویر ۷- جعبه نقاشی شده لاکی دربار فتحعلی شاه و فرزندان..... ۳۳

تصویر ۸- جعبه نقاشی شده لاکی دارای قفل و قلاب فلزی برنجی از دربار فتحعلی شاه و فرزندان..... ۳۳

تصویر ۹- صفحه ای از تصویر فتحعلی شاه قاجار از شهنشاهنامه..... ۳۴

تصویر ۱۰- از تصویر فتحعلی شاه قاجار از شهنشاهنامه با اشعاری از فتحعلی خان صبا..... ۳۴

تصویر ۱۱- کپی دیوارنگاره عبدالله خان معمارباشی دوره اول قاجار، فتحعلی شاه و فرزندان..... ۳۵

تصویر ۱۲- کپی دیوارنگاره عبدالله خان معمارباشی دوره اول قاجار، فتحعلی شاه و فرزندان..... ۳۵

تصویر ۱۳- صحنه درباریان و فرستادگان خارجی..... ۳۵

تصویر ۱۴- صحنه درباریان و فرستادگان خارجی..... ۳۵

تصویر ۱۵- جلد کتاب فتحعلی شاه و محمدشاه با فرزندان..... ۳۶

تصویر ۱۶- زن رقصنده با قاشقک موسیقی..... ۴۴

تصویر ۱۷- نقاشی از زنان آکروبات باز..... ۴۵

تصویر ۱۸- نقاشی از زنان آکروبات باز..... ۴۵

تصویر ۱۹- زن رقصنده قاجار..... ۴۹

تصویر ۲۰- زن نوازنده قاجار..... ۴۹

تصویر ۲۱- زن نوازنده قاجار با تئبک..... ۴۹

تصویر ۲۲- زن نوازنده قاجار..... ۴۹

تصویر ۲۳- فتحعلی شاه با لباس نظامی..... ۵۶

تصویر ۲۴- بازدید فتحعلی شاه از ارتش ایران و دیدار عباس میرزا..... ۵۶

تصویر ۲۵- صحنه به خاک افتادن و احترام عباس میرزا به فتحعلی شاه، جزئی از اثر..... ۵۷

تصویر ۲۶- تصویر یک ژنرال انگلیسی درنبرد روسیه، جزئی از اثر..... ۵۷

تصویر ۲۷- صحنه طبل نوازی و احترام به فتحعلی شاه، جزئی از اثر..... ۵۷

- تصویر ۲۸- صحنه علما و روحانیون، سربازان غیر ایرانی، ایرانیان با لباس‌های ایران، جزئی از اثر ۵۷
- تصویر ۲۹- صحنه سربازان در حال احترام به فتحعلی‌شاه، جزئی از اثر ۵۷
- تصویر ۳۰- صحنه مارش و احترام به فتحعلی‌شاه، جزئی از اثر ۵۷
- تصویر ۳۱- صحنه طبیعت‌پردازی انتهای نقاشی، جزئی از اثر ۵۸
- تصویر ۳۲- بازدید نظامی فتحعلی‌شاه و حسینعلی‌میرزا ۵۸
- تصویر ۳۳- جنگ عباس‌میرزا و ارتش روس ۵۸
- تصویر ۳۴- عباس‌میرزا در حال هدایت سربازان، جزئی از اثر ۵۸
- تصویر ۳۵- عباس‌میرزا و همراهان ۵۸

فصل دوم: نقاشی پیکرنگاری درباری و هنرهای وابسته ۶۱

- تصویر ۳۶- منظره طبیعت بی‌جان در مقابل باغ قصر با پرنده و خرگوش ۶۳
- تصویر ۳۷- منظره طبیعت بی‌جان در مقابل باغ قصر با پرنده و خرگوش ۶۳
- تصویر ۳۸- حجره‌ای در باغ سلطنتی فین کاشان ۶۴
- تصویر ۳۹- طبیعت بی‌جان ۶۵
- تصویر ۴۰- طبیعت بی‌جان و منظره‌سازی ۶۶
- تصویر ۴۱- نجیب‌زاده قاجاری و خدمتکار ۶۶
- تصویر ۴۲- زنان نوازنده در حرم‌سرا ۶۷
- تصویر ۴۳- زن قاجاری ۶۸
- تصویر ۴۴- عشاق قاجار ۶۸
- تصویر ۴۵- زن جوان قاجاری با گربه و طبیعت بی‌جان و غذا ۶۸
- تصویر ۴۶- بخشی از تصویر ۴۵ ۶۸
- تصویر ۴۷- جعبه قپان نقاشی‌شده لاک‌ی با نقش فتحعلی‌شاه و پسران ۷۶
- تصویر ۴۸- نمای داخل جعبه - قپان از بالا ۷۶
- تصویر ۴۹- نمای داخل جعبه - قپان از کنار ۷۶
- تصویر ۵۰- نقاشی لاک‌ی با نقش پیر دانا در حال نصیحت جوان درباری با تزیین کتیبه‌هایی از اشعار فردوسی ۷۷
- تصویر ۵۱- داخل جعبه ترازو، منقوش به گل و پرندگان ۷۷
- تصویر ۵۲- نقاشی با موضوع مسیحی و فرشتگان بالدار ۷۸
- تصویر ۵۳- داخل جعبه منقوش به فرشتگان و در مرکز یک فرشته با ترازو ۷۸
- تصویر ۵۴- نقاشی با موضوع گل زنبق و پرنده ۷۹
- تصویر ۵۵- روی جلد جعبه نقاشی با گل و پرنده (گل‌ومرغ) ۷۹

تصویر ۵۶- تصویر از کنار جعبه و مشخص بودن وزنه‌های قابل حمل.....	۷۹
تصویر ۵۷- نقاشی با موضوع گل و مرغ	۸۰
تصویر ۵۸- داخل در جعبه منقوش و وزنه‌های قابل حمل	۸۰
تصویر ۵۹- نقاشی بارگاه حضرت سلیمان و حیوانات، سپاهیان و درباریان	۸۱
تصویر ۶۰- قسمت عرض جعبه صحنه شکار شاهزادگان قاجاری	۸۱
تصویر ۶۱- جعبه به صورت نیمه باز و انعکاس وزنه‌ها درآینه	۸۱
تصویر ۶۲- جعبه باز و قرارگیری دو کفه ترازو در جعبه	۸۱
تصویر ۶۳- تمثال فتحعلی شاه، تکنیک مینای مات و شفاف.....	۸۹
تصویر ۶۴- تمثال فتحعلی شاه، نقاشی میناکاری شده.....	۸۹
تصویر ۶۵- تمثال فتحعلی شاه، نقاشی میناکاری شده.....	۹۰
تصویر ۶۶- تمثال شاهزاده با طوطی	۹۰
تصویر ۶۷- تمثال ایستاده فتحعلی شاه با لباس تزیین شده با مروارید.....	۹۲
تصویر ۶۸- فتحعلی شاه قاجار	۹۲
تصویر ۶۹- تمثال محمدعلی دولتشاه	۹۳
تصویر ۷۰- تمثالی نادر از امام علی (ع) و امام حسن (ع) و امام حسین (ع)، تمثال مذهبی با کتیبه طلا	
بسم الله الرحمن الرحيم.....	۹۴

فصل سوم: پیکرنگاری در دوره سلطنت محمدشاه (۴۸-۱۸۳۴ م.)..... ۹۷

تصویر ۷۱- پیکرنگاری از محمدشاه.....	۹۹
تصویر ۷۲- محمدشاه.....	۹۹
تصویر ۷۳- محمدشاه با تمثال فتحعلی شاه روی سینه.....	۱۰۲
تصویر ۷۴- نقاشی محمدشاه.....	۱۰۲
تصویر ۷۵- نقاشی محمدشاه.....	۱۰۳
تصویر ۷۶- زنی با چادر	۱۰۴
تصویر ۷۷- قاب آینه با چهره حضرت علی (ع).....	۱۰۷
تصویر ۷۸- محمدشاه را در محاصره هرات	۱۰۹
تصویر ۷۹- پایه ماشه لاکی دارای تذهیب.....	۱۱۱
تصویر ۸۰- قاب آینه با چهره خواجه منوچهرخان معتمدالدوله	۱۱۱
تصویر ۸۱- قلمدان نقاشی شده لاکی	۱۱۲
تصویر ۸۲- قاب آینه دیدار ناصرالدین میرزا و تزار نیکلاس اول.....	۱۱۷
تصویر ۸۳- پشت جلد قاب آینه لاکی.....	۱۱۸

- تصویر ۸۴- توی جلد قاب آینه لاکی ۱۱۸
- تصویر ۸۵- توی جلد قاب آینه لاکی با آینه تصویر کامل ۱۱۸
- تصویر ۸۶- پوشش ابریشم ساتن برای قاب آینه لاکی ۱۱۸
- تصویر ۸۷- قاب آینه لاکی حضرت علی (ع) و پسران (ع) ۱۲۵
- تصویر ۸۸- قاب آینه لاکی صحبت درویشان ۱۲۵
- تصویر ۸۹- تمثال محمدشاه بر مینای مات روی ورقه طلا در قاب مینا با طلا ۱۲۶
- تصویر ۹۰- تمثال جواهرکاری شده محمدشاه، نقاشی شده بر روی مینا ۱۲۷

فصل چهارم: هنر پیکرنگاری دوره ابتدایی ناصرالدین شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۳۱

- تصویر ۹۱- میرزا عبدالوهاب خواجه‌نوری- نظام‌الملک با تکنیک طراحی ۱۴۰
- تصویر ۹۲- طراحی ناصرالدین شاه قاجار با مداد روی کاغذ ۱۴۰
- تصویر ۹۳- کشیشان (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۴۱
- تصویر ۹۴- طراحی کمال‌الملک روی کاغذ ۱۴۳
- تصویر ۹۵- تصویر مجسمه ناصرالدین شاه سوار بر اسب با تکنیک لیتوگرافی در روزنامه شرف ۱۴۴
- تصویر ۹۶- حاج‌میرزا سلیمان‌خان روح‌الملک ۱۴۴
- تصویر ۹۷- نورعلیشاه (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۴۶
- تصویر ۹۸- ناصرالدین شاه (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۴۷
- تصویر ۹۹- جن‌گیر و مشتریان (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۴۷
- تصویر ۱۰۰- میرزا محمودخان ملک‌الشعرا ۱۵۴
- تصویر ۱۰۱- میرزا محمودخان ملک‌الشعرا ۱۵۴
- تصویر ۱۰۲- برج و ساختمان کنار آب (آبرنگ و معرق چوب) ۱۵۵
- تصویر ۱۰۳- برج و ساختمان و مرد ماهیگیر کنار آب (تکنیک آبرنگ و معرق چوب) ۱۵۵
- تصویر ۱۰۴- اهرام ثلاثه ۱۵۵
- تصویر ۱۰۵- دورنمای تالار خروجی از پشت کاخ گلستان ۱۵۶
- تصویر ۱۰۶- شمس‌العماره (آبرنگ و گواش) ۱۵۸
- تصویر ۱۰۷- خیابان همایون و سردر الماسیه (آبرنگ و گواش) ۱۶۳
- تصویر ۱۰۸- ظهر یک‌شنبه در جزیره گراندژات ۱۶۵
- تصویر ۱۰۹- پل کوربووا (رنگ‌روغن) ۱۶۶
- تصویر ۱۱۰- بازار سن مارتین ۱۶۶
- تصویر ۱۱۱- درویش در حال گرم کردن خود (طراحی مداد روی کاغذ) ۱۶۶
- تصویر ۱۱۲- عکسی از کاخ عشرت‌آباد در دوره قاجار ۱۶۹

- تصویر ۱۱۳- عکسی از کاخ عشرت‌آباد در دوره قاجار ۱۶۹
- تصویر ۱۱۴- عکسی از کاخ گلستان (شمس‌العماره) در دوره قاجار ۱۶۹
- تصویر ۱۱۵- عکسی از کاخ گلستان (شمس‌العماره) در دوره انتهایی قاجار ۱۶۹
- تصویر ۱۱۶- عکسی از ارگ شاهی از بالا در دوره قاجار ۱۷۰
- تصویر ۱۱۷- عکسی از عمارت بادگیر کاخ گلستان ۱۷۰
- تصویر ۱۱۸- نقاشی از کاخ عشرت‌آباد (آبرنگ و گواش) ۱۷۰
- تصویر ۱۱۹- نقاشی از کاخ عشرت‌آباد (آبرنگ و گواش) ۱۷۰
- تصویر ۱۲۰- نقاشی از عمارت خروجی کاخ گلستان (آبرنگ و گواش) ۱۷۰
- تصویر ۱۲۱- نقاشی از عمارت صاحبقرانیه (آبرنگ و گواش) ۱۷۲
- تصویر ۱۲۲- نقاشی از سی‌سالگی سلطنت در زمان میرزا حسین خان سپهسالار (آبرنگ و گواش) ۱۷۲
- تصویر ۱۲۳- نقاشی از عمارت خروجی اتاق موزه سلطنتی (آبرنگ و گواش) ۱۷۲
- تصویر ۱۲۴- نقاشی از باغچه کاخ گلستان و باغبان‌فرنگی (آبرنگ و گواش) ۱۷۲
- تصویر ۱۲۵- نقاشی از کاخ شهرستانک (آبرنگ و گواش) ۱۷۴

فصل پنجم: هنر پیکرنگاری دوره انتهایی ناصرالدین‌شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۸۱

- تصویر ۱۲۶- نقاشی از ناصرالدین‌شاه (آبرنگ مات روی کاغذ) ۱۷۸
- تصویر ۱۲۷- نقاشی از ناصرالدین‌شاه جوان ایستاده کنار توپ نظامی (آبرنگ مات روی کاغذ) ۱۷۸
- تصویر ۱۲۸- نقاشی از ناصرالدین‌شاه جوان نشسته روی میل (آبرنگ مات روی کاغذ) ۱۷۸
- تصویر ۱۲۹- نقاشی از ناصرالدین‌شاه و توپ نظامی و دوربین تک‌چشمی جواهرنشان ۱۷۸
- تصویر ۱۳۰- نقاشی از ناصرالدین‌شاه و نشسته روی صندلی اروپایی (نگ‌روغن روی مس) ۱۸۸
- تصویر ۱۳۱- نقاشی از ناصرالدین‌شاه ۱۸۸
- تصویر ۱۳۲- نقاشی از ناصرالدین‌شاه در ۲۲ سالگی ۱۸۸
- تصویر ۱۳۳- نقاشی از چهره ناصرالدین‌شاه ۱۸۸
- تصویر ۱۳۴- نقاشی از ناصرالدین‌شاه (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۸۹
- تصویر ۱۳۵- نقاشی پرتره ناصرالدین‌شاه، آبرنگ مات و شفاف روی کاغذ ۱۸۹
- تصویر ۱۳۶- نقاشی از ناصرالدین‌شاه، چاپ نمکی ۱۸۹
- تصویر ۱۳۷- عکس از ناصرالدین‌شاه ۱۸۹
- تصویر ۱۳۸- نقاشی از ناصرالدین‌شاه ۱۹۱
- تصویر ۱۳۹- نقاشی از ناصرالدین‌شاه (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۹۱
- تصویر ۱۴۰- نقاشی از ناصرالدین‌شاه (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۹۱
- تصویر ۱۴۱- نقاشی از میدان مشق (رنگ‌روغن روی بوم) ۱۹۵

- تصویر ۱۴۲- شاه ایران و نمایندگان اروپایی بر روی قلمدان نخودی رنگ کشویی (پایه ماشه)..... ۲۰۱
- تصویر ۱۴۳- مشخص کردن قطرهای اصلی روی تابلوی میدان مشق..... ۲۰۴
- تصویر ۱۴۴- مشخص کردن خطهای افقی روی تابلوی میدان مشق..... ۲۰۴
- تصویر ۱۴۵- مشخص کردن مرز پیکره‌های اصلی روی تابلوی میدان مشق..... ۲۰۵
- تصویر ۱۴۶- مشخص شدن جهت ابرها و هندسه بالای اثر..... ۲۰۶
- تصویر ۱۴۷- قطرهای اصلی، خطوط اصلی افقی و عمودی بر روی نقاشی اصلی..... ۲۰۶
- تصویر ۱۴۸- هندسه و جهت‌گذاری نیمه پایین اثر..... ۲۰۷
- تصویر ۱۴۹- جهت حرکت در نقاشی میدان مشق و جهت نگاه سه پیکره اصلی..... ۲۰۷
- تصویر ۱۵۰- مشخص نمودن دایره‌ها و بیضی‌ها در تصویر اصلی..... ۲۰۸
- تصویر ۱۵۱- سه مثلث اصلی قدرت و ارتباط سه پیکره اصلی با هم..... ۲۰۹
- تصویر ۱۵۲- تمثال ناصرالدین شاه جوان با دسته‌ای گل در پشت تمثال (آبرنگ بر روی ورق طلای مینا) ۲۱۴
- تصویر ۱۵۳- تمثال ناصرالدین شاه با فرشتگان آسمانی بالدار (آبرنگ بر روی ورق طلا)..... ۲۱۵
- تصویر ۱۵۴- تمثال ناصرالدین شاه (نقاشی آبرنگ روی میناکاری با طلا)..... ۲۱۷
- تصویر ۱۵۵- تمثال ناصرالدین شاه (آبرنگ روی میناکاری با قاب طلا)..... ۲۱۷
- تصویر ۱۵۶- تمثال نقاشی شده از ناصرالدین شاه (آبرنگ روی میناکاری با قاب طلا با روبان)..... ۲۱۹
- تصویر ۱۵۷- تمثال نقاشی شده ناصرالدین شاه روی ساعت جواهر نشان با شمشیر در جوانی (آبرنگ روی میناکاری)..... ۲۱۹
- تصویر ۱۵۸- تمثال نقاشی شده ناصرالدین شاه قاجار با طلا و جواهر..... ۲۲۰
- تصویر ۱۵۹- عکسی از کارگاه کاشی‌پزی نطنز..... ۲۲۶
- تصویر ۱۶۰- کاشی کف لعاب‌دار..... ۲۲۸
- تصویر ۱۶۱- کاشی کف زمین لعاب‌دار، ساده راه‌راه..... ۲۲۸
- تصویر ۱۶۲- کاشی کف زمین لعاب‌دار، ساده راه‌راه..... ۲۲۸
- تصویر ۱۶۳- نقاشی از محمدقلی خان قشقایی ایلخانی، فارس (رنگ‌روغن روی بوم)..... ۲۲۹
- تصویر ۱۶۴- نقاشی از شاهزاده اردشیرمیرزا، شاعر و فرماندار (آبرنگ مات روی کاغذ)..... ۲۲۹
- تصویر ۱۶۵- نقاشی استنساخ (آبرنگ و گواش روی کاغذ)..... ۲۳۰
- تصویر ۱۶۶- نقاشی استنساخ (رنگ‌روغن روی بوم)..... ۲۳۰
- تصویر ۱۶۷- شاهزاده مراد حسن السلطنه (آبرنگ مات روی کاغذ)..... ۲۳۰
- تصویر ۱۶۸- کاشی کف زمین لعاب‌دار (منقوش)..... ۲۳۲
- تصویر ۱۶۹- کاشی کف زمین لعاب‌دار (منقوش)..... ۲۳۲
- تصویر ۱۷۰- کاشی کف زمین لعاب‌دار (منقوش)..... ۲۳۲

تصویر ۱۷۱- کاشی کف زمین لعابدار (منقوش).....	۲۳۲
تصویر ۱۷۲- کاشی کف زمین لعابدار (هندسی).....	۲۳۳
تصویر ۱۷۳- کاشی کف زمین لعابدار (هندسی).....	۲۳۳
تصویر ۱۷۴- کاشی کف زمین لعابدار (هندسی).....	۲۳۳
تصویر ۱۷۵- کاشی کف زمین لعابدار (منقوش).....	۲۳۳
تصویر ۱۷۶- کاشی لعابدار کف زمین تهران.....	۲۳۶
تصویر ۱۷۷- کاشی لعابدار کف زمین تهران.....	۲۳۶
تصویر ۱۷۸- کاشی لعابدار کف زمین تهران.....	۲۳۶
تصویر ۱۷۹- پشت یک کاشی کف زمین.....	۲۳۷
تصویر ۱۸۰- پشت یک کاشی کف زمین.....	۲۳۷
تصویر ۱۸۱- پشت یک کاشی کف زمین.....	۲۳۷

فهرست جداول

عنوان

شماره صفحه

فصل اول: هنر پیکرنگاری در دوره فتحعلی شاه قاجار (۱۷۹۷ م. / ۱۲۱۲ ه.ق.) ۲۱

- جدول ۱- ویژگی‌های قوانین تصویری در هنرهای مختلف در دوره اول قاجار ۳۸
- جدول ۲- مطالعه حرکت در نقاشی زنان در دوره اول قاجار ۴۸
- جدول ۳- مطالعه حرکت نقش زنان در تصاویر نقاشی زنان در دوره اول قاجار ۵۰
- جدول ۴- مطالعه ویژگی‌های زنان رقصنده در نقاشی درباری دوره اول قاجار ۵۲
- جدول ۵- مطالعه ویژگی‌های زنان نوازنده در نقاشی درباری دوره اول قاجار ۵۲
- جدول ۶- مطالعه تطبیقی شباهت و تفاوت در نقاشی نوازندگان و رقصندگان قاجار ۵۳
- جدول ۷- مطالعه تصاویر نظامی همراه با تصویر شاه و ولیعهد در دوره اول قاجار ۵۹

فصل دوم: نقاشی پیکرنگاری درباری و هنرهای وابسته ۶۱

- جدول ۸- ترکیب‌بندی طبیعت بی‌جان به‌عنوان موضوع مستقل ۷۰
- جدول ۹- ترکیب‌بندی طبیعت بی‌جان در ترکیب پیکرنگاری زنان ۷۱
- جدول ۱۰- ترکیب‌بندی طبیعت بی‌جان، غذا، ظروف ۷۲
- جدول ۱۱- ترکیب‌بندی طبیعت بی‌جان، حیوانات متنوع ۷۳
- جدول ۱۲- مطالعه جعبه و تصویر روی در قیام‌های دوره اول قاجار ۸۳
- جدول ۱۳- ویژگی تمثال‌های دوره قاجار: فتحعلی شاه ۹۵

فصل سوم: پیکرنگاری در دوره سلطنت محمدشاه (۱۸۳۴-۴۸ م.) ۹۷

- جدول ۱۴- مطالعه ویژگی آثار محمداسماعیل اصفهانی هنرمند آثار لاک‌ی دوره محمدشاه قاجار ۱۱۴
- جدول ۱۵- مطالعه قاب آینه دیدار ناصرالدین میرزا و تزار ۱۲۳
- جدول ۱۶- ویژگی تمثال‌های دوره قاجار: محمدشاه ۱۲۸

فصل چهارم: هنر پیکرنگاری دوره ابتدایی ناصرالدین شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۳۱

- جدول ۱۷- مطالعه ویژگی آثار علی اکبرخان مزین‌الدوله ۱۴۲
- جدول ۱۸- مطالعه بررسی تأثیرپذیری ویژگی بصری شاگردان از مزین‌الدوله در چهره‌نگاری ۱۴۹
- جدول ۱۹- وضعیت زندگی محمودخان در دوره قاجار ۱۶۱
- جدول ۲۰- مطالعه تطبیقی بلوار الماسیه و بلوار مونمارت ۱۶۴
- جدول ۲۱- تطبیق اختلاف سال آثار محمودخان با سبک‌های اروپایی ۱۷۱

جدول ۲۲- مطالعه تطبیقی تاثیر عکاسی بر آثار منظره‌سازی و ساختمانی محمودخان..... ۱۷۸

فصل پنجم: هنر پیکرنگاری دوره انتهایی ناصرالدین شاه (۱۲۲۷-۱۲۷۵ ه.ق.) ۱۸۱

جدول ۲۳- مطالعه ویژگی‌های نقاشی دوره اول ناصرالدین شاه قاجار ۱۹۰

جدول ۲۴- مطالعه ویژگی‌های نقاشی دوره دوم ناصرالدین شاه قاجار ۱۹۱

جدول ۲۵- مطالعه تغییرات چهره ناصرالدین شاه در دوره ابتدایی و انتهایی سلطنت ۱۹۳

جدول ۲۶- مطالعه تصاویر نظامی ناصرالدین شاه در دوره دوم قاجار ۱۹۶

جدول ۲۷- مطالعه تطبیقی صحنه‌های جنگی دوره اول و دوم قاجار ۱۹۷

جدول ۲۸- ویژگی تمثال‌های دوره قاجار ناصرالدین شاه..... ۲۲۱

جدول ۲۹- مطالعه تطبیقی تمثال‌های نقاشی شده و نقاشی از شاهان قاجار..... ۲۲۴

جدول ۳۰- کاشی‌های ساده برای کاربرد کف..... ۲۳۱

جدول ۳۱- کاشی کف با نقوش هندسی ساده ۲۳۴

جدول ۳۲- کاشی با نقش هندسی با جزئیات ۲۳۵

فصل ششم: سیر تحول و تطور ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری قاجار ۲۴۱

جدول ۳۳- اسامی و تاریخ حکومت شاهان قاجار..... ۲۴۵

جدول ۳۴- پیکرنگاری در بازه زمانی شاهان قاجار و تغییرات اساسی آن..... ۲۴۵

پیشگفتار

همواره در طول تاریخ حکومت‌ها حمایت‌کننده اصلی هنرهای مختلف هستند. حاکمان نسبت به زمان، موقعیت و سلیقه خود هنر زمانه خود را تغییر می‌دهند تا تفاوت هنر هر دوره با دوره‌های قبل مشخص شود. این امر در هنر قاجار با آگاهی حاکمان این دوره اتفاق افتاد و سیر تحول و تغییرات هنر قاجار نسبت به هنر دوره‌های قبل و هم در خود هنر قاجار در زمینه‌های مختلف هنری مسیر متفاوتی را پیمود. پژوهش حاضر به بررسی تحولات هنری دوره قاجار پرداخته و به مطالعه ویژگی‌های فرمی، تزئینی و جزییات هنر این دوره، نگاه متفاوت و ساختاری به انسان در نقاشی‌های پیکرنگاری می‌پردازد. تغییر دیدگاهی که در ذهن رخ داد و بعد در هنر به تجسم پرداخته شد، چگونگی این تغییرات از لحاظ هنری و تجسمی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. این پژوهش به دنبال پی بردن به سیر تغییر و تحولات هنر در مسیر ابتدایی هنر قاجار، از دوره فتح‌علی‌شاه تا دوره ناصرالدین‌شاه را در برمی‌گیرد و ساختار تغییر و تحولات هنر پیکرنگاری درباری دوره قاجار را در دوره‌های یادشده بررسی می‌کند. آثار هنری و به‌خصوص پیکرنگاری درباری در این دوره به لحاظ بررسی فرهنگی و هنری شایان اهمیت ویژه‌ای بوده و به‌عنوان پایه نقاشی مدرن ایران است. این آثار از حیث بررسی و قوانین هنری، نقوش، جزییات و تزئینات نیز، دارای ویژگی‌های مشخص زمان خود بوده و زمینه انتقال به دوره‌های بعد را فراهم می‌کند. با توجه به مطالب ذکرشده، رویکرد پژوهش حاضر فرمالیستی است.

آثار هنری این دوره بیانگر ویژگی‌های فرهنگی و هنری در هر دوره و متناسب با شرایط اجتماعی دوره خود می‌باشند. موضوع تغییر و تحولات هنر پیکرنگاری دوره قاجار علی‌رغم اهمیت در کار پژوهشگران این دوره و سیر تحول آن بررسی نشده و ضرورت پژوهش حاضر را نشان می‌دهد. ضرورت انجام این پژوهش در بررسی هنرهای مختلف این دوره و تکامل شناخت هنرهای متعدد در دوره قاجار و سیر تحول آن، جوانب مختلف آن و تفاسیر اخیر است. گرچه این اثر را باید مروری بر سیر تحول هنر پیکرنگاری درباری قاجار و هنرهای مرتبط با آن‌ها دانست، سعی شده است ایجاز و اختصار عبارات و مطالب کتاب از وضوح مفهومی آن نکاسته و توضیح کافی را بطلبد.

در باب ضرورت این پژوهش باید عنوان کرد، هنرهای پیکرنگاری درباری در دوره قاجار از ابتدا تا انتها به لحاظ بررسی‌های فرهنگی و هنری شایان اهمیت ویژه‌ای بوده و بیانگر ویژگی‌های فرهنگی این دوره حکومتی هستند و این موضوع علی‌رغم اهمیت تاکنون پژوهشی درباره این آثار و سیر تحول آن‌ها به صورت جامع از ابتدا تا انتها و سیر تغییرات انجام نشده است و ضرورت این پژوهش را نشان می‌دهد. با وجود پژوهش‌های متعدد در مورد هنر قاجار، پژوهشی جامع که به هنر پیکرنگاری در دوره قاجار و مرتبط با تخصص و تحصیلات پژوهشگر باشد و به سیر تحول هنر نقشی پیکرنگاری درباری از ابتدا تا انتها بپردازد، کم بوده و این زمینه پژوهشی مورد غفلت واقع شده و یا از سوی افراد غیر متخصص در رشته و پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین در این کتاب سعی می‌شود با بهره‌گیری از منابع مرتبط و نمونه‌های موجود به بررسی و تحلیل این موضوع مهم پرداخته شود، هنر نقاشی پیکرنگاری هر دوره معرفی و مورد بحث و تحلیل قرار گیرد.

الهه پنجه‌باشی

دانشیار دانشگاه الزهرا

Email: e.panjebashi@alzahra.ac.ir

آغاز سخن

هنر پیکرنگاری درباری در دوره قاجار مسیر پر فراز و نشیبی را پیمود و با تغییراتی که در ابعاد، اندازه، تکنیک و جهان‌بینی هنرمندان و تاثیرپذیری از هنر غرب در آن رخ داد، نوع متفاوتی از هنر را ارائه کرد. در این کتاب چشم‌اندازی از هنر دوره قاجار از ابتدای سلطنت فتح‌علی‌شاه تا انتهای سلطنت ناصرالدین‌شاه ارائه می‌شود و هنر پیکرنگاری درباری مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در این بررسی هنرهای وابسته به پیکرنگاری درباری نیز مورد بحث و بررسی است. مطرح شدن هنر نقاشی پیکرنگاری درباری و هنرهای وابسته به آن رویکردی جایگزین و کامل‌کننده به نظرات و بررسی‌های پیشین است و با تمرکز به هنر پیکرنگاری درباری انجام می‌شود. بیان مساله در این پژوهش پرداختن به نقاشی پیکرنگاری در هر دوره و شاخصه‌های بصری آن، بازتاب تفکرات جدید در هنر نقاشی قاجار در هر دوره با رویکرد فرمالیستی است.

در شناسایی مساله تحقیق هنرهای وابسته به هنر پیکرنگاری نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این مرحله حدود مرزهای نقاشی پیکرنگاری درباری و ارتباط آن با هنرهای درباری مورد بررسی قرار می‌گیرد و به مطالعه بازنمایی انسانی در هر دوره منجر می‌شود.

سیر تحول پیکرنگاری درباری تاکنون مورد مطالعه جدی قرار نگرفته و به روشن ساختن در مورد ابهامات هنر دوره قاجار در زمان هر شاه و بازنمایی از او پرداخته می‌شود. در شناسایی هنر هر دوره، ابتدا تاریخچه این هنر و ویژگی‌های پیکرنگاری درباری، هنرمندان بررسی و سپس آثار مورد مطالعه قرار می‌گیرد. این پژوهش با مطالعه ویژگی‌های فرمی و تزئینی و شاخصه‌های بازنمایی و نقوش و جزئیات به کاررفته در نقاشی پیکرنگاری درباری دوره قاجار، به بررسی چگونگی سیر تحول هنر پیکرنگاری از ابتدا تا انتهای این دوره می‌پردازد.

هدف از این، پی بردن به سیر تحولات تجسمی نقاشی‌های پیکرنگاری درباری در سه دوره یادشده و درک تفاوت‌ها و شباهت‌های تجسمی نقاشی‌های پیکرنگاری این سه دوره است.

بحث محوری این کتاب به این شرح است: چه تحولات تجسمی در خصوص نقاشی‌های پیکرنگاری درباری دوره قاجار به وجود آمد و هر دوره چه ویژگی‌های تجسمی در هنر را بازتاب می‌دهد. به نظر می‌رسد ویژگی‌های هنری هر دوره تاثیرگرفته از هنر دوره قبل بوده، ولی تفاوت‌های خاص آن دوره را نیز بروز می‌دهند و با توجه به تفاوت‌های سیاسی اجتماعی هر دوره تفاوت‌هایی به لحاظ تزئینی با نقاشی‌های دوره‌های دیگر دارند. همچنین تحول تدریجی به لحاظ تنوع فرم و نقش در نقاشی‌های این سه دوره دیده می‌شود.

شیوه تحلیل آثار بر اساس بررسی اصول و قواعد بازنمایی و تجسمی به کاررفته در ویژگی و ظاهر هنرها بر اساس تحلیل منطقی و قیاسی است. در این پژوهش به مطالعه نقاشی‌های هر سه دوره به ترتیب دوره زمانی پرداخته می‌شود، ویژگی نقاشی‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد و به سیر تحول آن‌ها در هر دوره پرداخته می‌شود.

این کتاب درشش فصل تدوین شده است: **فصل اول** به هنر پیکرنگاری درباری دوره فتحعلی شاه، قوانین تصویری مشترک و ثابت می‌پردازد، همچنین به دسته‌بندی هنر این دوره به پیکرنگاری سیاسی از شاه و درباریان، پیکرنگاری از زنان با جنبه تزیینی نوازنده، رقصنده و آکروبات‌بازان، نقش نظامی و ویژگی‌های آن را مورد بحث قرار می‌دهد.

در فصل دوم نقاشی طبیعت بی‌جان به عنوان سبکی ویژه و مستقل مورد بحث قرار می‌گیرد. نقاشی لاکی، جعبه ترازوهای لاکی نقاشی شده و نشان‌های لیاقت و تمثال‌های فتحعلی شاه مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

در فصل سوم کتاب هنر پیکرنگاری دوره محمدشاه بیان شده و چون در این دوره هنر لاکی مورد توجه و اقبال است، به دو هنرمند اصلی این دوره در زمینه این هنر پرداخته می‌شود. در انتهای فصل سوم تمثال‌های محمدشاه و ویژگی‌های آن مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

در فصل چهارم به پیکرنگاری دوره ابتدایی ناصرالدین شاه قاجار پرداخته می‌شود و آثار هنری این دوره معرفی می‌شود.

در فصل پنجم هنر نقاشی پیکرنگاری درباری دوره ناصری پس از تأثیرات غرب، تمثال‌های ناصرالدین شاه و مولفه‌های تصویری آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در انتهای فصل پنجم به جایگاه کاشی در نقاشی پیکرنگاری پرداخته می‌شود و نمونه‌های موزه‌ای بریتانیا معرفی و در نقاشی‌های این دوره مورد مطالعه قرار گرفته است.

در فصل ششم **سیر تحول و تطور ساختاری نقاشی پیکرنگاری درباری قاجار** مورد جمع‌بندی و تحلیل قرار گرفته است.

این کتاب از محدود تالیفاتی است که منحصرأً به هنر پیکرنگاری درباری با رویکرد تاریخ هنری پرداخته شده و به زبان فارسی به رشته تحریر درآمده و مرتبط با تخصص تحقیقاتی و پژوهشی نگارنده بوده است. امیدوارم این تالیف و پژوهش مورد استفاده پژوهشگران هنر دوره قاجار، دانشجویان هنر و علاقمندان به هنر این دوره قرار گیرد.